

KOVÁCS PÉTER

AMISSIO ILLYRICI

ABSTRACT: Pannonia és Illyricum 5. századi történetének egyik legfontosabb, máig megoldatlan kérdése, hogy Nyugat-Illyricum és Pannonia pontosan mikor és milyen mértékben (teljesen, vagy Dalmatia és Pannonia, vagy csak Pannonia egy része) került Nyugat-Róma helyett Constantinopolis ellenőrzése alá. Utóbbi még jóval később is kimutatható mély nyomokat hagyott a nyugati elit tudatában, ahogyan a Cassiodorustól vett kifejezés is világosan mutatja: Var. XI.1.9 *amissio Illyrici*. Az írott források újraértelmezése alapján arra a következtetésre kell jutnunk, hogy Pannonia secunda (viszont a dioecesis más tartománya nem) a Galla Placidia-féle házassági szerződés révén újra a Kelet része lett, amely azonban csak 437 után lépett életbe. Utóbbi tény miatt foglalták el a hunok Sirmiumot és Pannonia secundát a 441-es Kelet-Róma elleni háborúban. A hun birodalom felbomlása után ezt az ellenőrzést nominálisan Pannonia primára és Valeriára is kiterjeszthették. A Cassiodorus által említett *divisio dolenda provinciis* nem lehetett más, mint Illyricum (Pannonia) dioecesis megosztása.

KULCSSZAVAK: Pannonia története, Cassiodorus, Illyricum praefectura, hunok, Galla Placidia, II.Theodosius

Pannonia és Illyricum 5. századi történetének egyik legfontosabb, máig megoldatlan kérdése, hogy Nyugat-Illyricum és Pannonia pontosan mikor és milyen mértékben (teljesen, vagy Dalmatia és Pannonia, vagy csak Pannonia egy része) került Nyugat-Róma helyett Constantinopolis ellenőrzése alá. Utóbbi még

jóval később is kimutatható mély nyomokat hagyott a nyugati elit tudatában, ahogyan azt a Cassiodorustól vett kifejezés is világosan mutatja: Var. XI.1.9 *amissio Illyrici*. A probléma máig nem oldódott¹ meg teljes mértékben, és döntő mértékben befolyásolja a következő évek (Róma vagy Constantinopolis szabadítja-e fel Pannoniát 427-ben), illetve egyes pannon tartományok (Valeria, Pannonia prima és Savia) feladásának ugyancsak megoldatlan kérdését. Jelen helyen az utóbbi kérdéssel és annak forrásaival foglalkozom.

Pannonia Stilicho halála (Kr. u. 408) és Generidus comesi (409) megbízatása után eltűnik írott forrásainkból. Legközelebb 425-ben említik, amikor a Galla Placidiát és fiát, III. Valentinianust kísérő, Ardabur és Aspar vezette bizánci csapatok Pannonián keresztül jutottak el Salonába, majd onnan az Aquileiába vezető szárazföldi (It. Ant. 270,1-272,7) és vízi úton Italiába (Philost. XII.13=Olymp. Frag. 43), nyilván a Sirmium–Salona úton (It. Ant. 267,13-269,7.² Utóbbi jól mutatja, hogy nem a 4. századi polgárháborúk során szokásos, leggyorsabb és legkényelmesebb Sirmium–Emona–Aquileia főútvonalakat használták (It. Ant. 128,7-131,4, vagy 259,11-261,3, It. Burd. 560,7-563,8), mert akkor az nyilván nem volt biztonságos a hunok jelenléte miatt.

Illyricum nyugati szempontból való elvesztésének legfontosabb időpontja és alkalmá III. Valentinianus és II. Theodosius lányának eljegyzése volt 424-ben, amikor a fia házassága fejében Galla Placidia lemondott Illyricumról. Az eseményről Cassiodorus és Jordanes is megemlékezett, mindketten világosan fogalmaztak:

Cassiodorus Variæ XI.1.9 „Placidiam mundi opinione celebratam, aliquorum principum prosapia gloriosam purpurato filio studuisse percipimus,

1 Güldenpenning 1885, 310–311.; Nagl 1908, 33–34.; Stein 1914; Zeiller 1918, 6–7., 371., 373., Seeck 1921, 121–122.; Bury 1923, 225–226.; Stein 1925, 354–358.; Alföldi 1926, 93.; Lot 1936, 303–304.; Schmidt 1941, 261–262.; 305–306., Ensslin 1948, col. 2236., Stein 1959, 285., 322., Sirago 1961, 248., 264–266., Mócsy 1962, 582., Oost 1968, 185.; Várady 1969, 308., 331–332.; Wilkes 1969, 419.; Maenchen-Helfen 1973, 78.; Mócsy 1974, 350.; Demougeot 1979, 516.; Mathisen 1981, 238. n. 27.; Wozniak 1981, 351–354.; Zecchini 1983, 93–94.; Régészeti kézikönyv, 51.; Fitz 1993, 1319., 1324.; Sirago 1996, 68.; Stickler 2002, 42–43.; MacGeorge 2002, 32–39.; Lotter 2003, 17; Gračanin 2006, 54–58.; McEvoy 2014, 257.

2 Nagl 1908, 34–35.; Oost 1968, 179., 188.; Salisbury 2015, 139–140.

cuius dum remisse administrat **imperium**, indecenter cognoscitur **imminutum**. Nurum denique sibi **amissione Illyrici** comparavit **factaque est** coniunctio regnantis **divisio dolenda provinciis**.”

Jól tudjuk, hogy Placidia a világ szemében nevezetes volt, több uralkodó sarjaként gondoskodott trónörökös fiáról. Ugyanakkor az is közismert, hogy fiának az a birodalomrésze, amelyet helyette irányított, szégyenteljesen kisebb lett. Ugyanis menyet Illyricum elvesztése árán vásárolt, az uralkodóház egyesítése pedig a tartományok siralmas megosztásával jött létre.

Jord. Romana 329 „Post haec III anno Valentinianus imperator a Roma Constantinopolim ob suscipiendam in matrimonio Eudoxiam Theodosii principis filiam venit datamque pro munere soceri sui **totam Illyricum** celebratis nuptiis ad sua regna cum uxore secessit.”

Az ezt követő harmadik évben (Honorius Constantinopolisba küldése után három évvel, azaz Kr. u. 437 októberében³) Valentinianus császár Theodosius lányával, Eudoxiával való házasságkötése miatt Rómából Constantinopolisba jött, apósának adta ajándékba egész Illyricumot, majd az esküvő után feleségével visszatért saját birodalomrészébe.

Az utóbbi két forráshely alapján egymástól erősen eltérő vélemények születtek arról, hogy mit is kell Illyricum alatt értenünk.

Egész Illyricum	Pannonia és Dalmatia	Dalmatia és Kelet-Pannonia	Dalmatia	Pannonia secunda
Seeck	Zeiller Lot Wilkes Mathisen Wozniak Gračanin (és Kelet-Illyricum)	Bury Fitz	Güldenpenning	Stein (és Kelet-Illyricum) Alföldi Schmidt Ennslin Mócsy Várady Lotter

1. ábra. Az átadott terület azonosításáról született modern vélemények

3 Chron. min. II. p. 79: Seeck 1919, 366–267.

A forráshelyek pontos jelentésén, Kelet- vagy Nyugat-Illyricum, Stein óta lehet ugyan vitatkozni, de Cassiodorus szövege világos az adott helyen ([...] imperium, indecenter[...] imminutum), a nyugati birodalomrész friss területi veszteségeket volt kénytelen elkönyvelni, ezen nem lehet csupán az I. Theodosius óta hivatalosan is Kelethez tartozó keleti Illyricumot érteni.⁴ Jordanes pedig „egész Illyricum” átadását a tényleges házasságkötés idejére, azaz 437-re tette: **Jord. Rom. 329** „datamque pro munere soceri sui totam Illyricum celebratis nuptiis ad sua regna cum uxore secessit.” Jordanes – ha csak nem itt is Symmachus⁵ vagy Priskos szövegét használja – a legvalószínűbb módon Cassiodorus adatára megy vissza⁶, így az aligha lehet releváns. Egész Illyricum, főleg Pannonia átadásáról nem lehetett szó, hiszen azt részben majd Aetius adja át **később** Attilának (**Prisk. Frag. 11.1**): [...]

ὤκει τὴν πρὸς τῷ Σάῳ ποταμῷ Παιόνων χώραν, τῷ βαρβάρῳ (sc. Attila) κατὰ τὰς Ἀετίου στρατηγῶν τῶν ἐσπερίων Ῥωμαίων συνθήκας ὑπακούουσιν.

Utóbbi aligha lehetett Valeria, a szöveg alapján a Savus melletti római tartományról (esetleg egész Pannoniáról, vagy a Dravus elírásáról) van szó. Utóbbi lehetne Pannonia II, de azt a hunok fegyverrel foglalták el. Savia átadása pedig biztonsági okokból valószínűtlen. Volt azonban Pannoniának egy olyan része is, amely nem a hunok alá tartozott. **Prisk. Frag. 11.2**-ben Pannonia azon részéről származó Constantiolusról van szó, amely Attila alá tartozott:

καὶ Κωνσταντιόλου, ἀνδρὸς ἐκ τῆς Παιόνων χώρας τῆς ὑπὸ Ἀττίλα ταπτομένης.

Ez a tény elméletileg implikálja Pannoniának egy olyan részét is, amely római kézben maradt. Utóbbi leginkább Savia lehetett. Ezen adatok alapján már jogosan merült fel Alföldi Andrásban az, hogy a Savus a Dravus elírása volt, így a tartomány leginkább Pannonia primával volna azonosítható.⁷ 454 előtt a feliratos adatokkal sokkal jobban ellátott Dalmatiában mindig a Ravenna által

4 Stein 1925, 354–364.; Wozniak 1981,

5 Wilhelm Ensslin: Des Symmachus Historia Romana als Quelle für Jordanes. *Sitzungsberichte der Bayerischen Akademie der Wissenschaften, Philosophisch-historische Klasse*, 3. (1948) München, 1949, 71–72.

6 Stein 1914, 346. Anm. 3.

7 Alföldi 1926, 90–91.

kinevezett nyugatiak szerint keltezték az **évet**, ha kölcsönösen nem ismerték el a két birodalomrész által kinevezett consulokat (e.g. Salona IV. 201., 206., 210., 770.).⁸ Prokópios adata szerint Marcellinus Aetius **támogatásának** köszönhette dalmatiai comes címét (Prok. Bell. Vand. I.6.7).⁹ **Így Dalmatia** a hun korban aligha tartozott a Kelet felügyelete alá, hacsak azt nem feltételezzük (mint Basic–Zeman 2019), hogy a Kelet felügyelete névleges maradt (akkor Pannonia esetében miért nem?), vagy Dalmatia 452 előtt visszakerült volna a Nyugat felügyelete alá (ugyan mikor és milyen alkalmából?).

Priskos egyik fragmentumának néhány elszórt megjegyzése alapján Sirmiumot és **vele együtt Pannonia secundát** a hunok 441 körül bizonyosan fegyverrel foglalták el:

Prisk. Frag. 11.2 Κατὰ δὲ τὸν χρόνον ἐν ᾧ ὑπὸ
Σκυθῶν ἐν τῇ Παιόνων ἐπολιορκεῖτο τὸ Σίρμιον
[...] μετὰ τῆς πόλεως ἀνδραποδισμὸν[...]
[...] ἀπὸ τοῦ Σιρμίου αἰχμάλωτος ἀχθεῖς.¹⁰

Utóbbi jól lászik abból az Al-Duna mentén, kelet-római területen lévő sáv-ból, amely kiürítését Attila rendelte el. Ez Priskos leírása szerint a Dunától **öt napi járóföldre feküdt**: Pannoniától Novae-ig:

Frag. 11.1 Εἶναι δὲ μῆκος μὲν αὐτῆς κατὰ τὸ ρεῦμα τοῦ Ἰστρου
ἀπὸ τῆς Παιόνων ἄχρι Νοβῶν τῶν Θρακίων, τὸ δὲ βάθος πέντε ἡμερῶν ὁδὸν
. Καὶ τὴν ἀγορὰν τὴν ἐν Ἰλλυριοῖς
μὴ πρὸς τῇ ὄχθῃ τοῦ Ἰστρου ποταμοῦ γίνεσθαι,
ὥσπερ καὶ πάλαι, ἀλλ' ἐν Ναισσῶ, ἦν ὄριον, ὡς
ἐπ' αὐτοῦ δηωθεῖσαν, τῆς Σκυθῶν καὶ Ῥωμαίων
ἐτίθετο γῆς, πέντε ἡμερῶν ὁδὸν εὐζώνῳ ἀνδρὶ τοῦ
Ἰστρου ἀπέχουσαν ποταμοῦ.

A praefectura áthelyezésével kapcsolatban Iustinianus Novellae XI.1 is említ Sirmium hunok által való elpusztítását: *Attilanis temporibus eiusdem locis devastatis*. Ravenna és a hunok között 433 és 451 között hivatalosan **béke volt**,

8 Stein 1914; Basic–Zeman 2019, kül. 119.

9 MacGeorge 2002, 5-67.

10 Mirković 2017, 101.

ezért a várost és a tartományt mindenképpen Kelet-Rómától kellett elfoglalni. Eugippius vita Severini-je is világosan arra utal, hogy Nyugat-Pannonia és Noricum nem a Kelethez tartozott: 1.1 „[...]Severinus, de partibus Orientis adveniens in vicinia Norici Ripensis et Pannoniorum [...]”

Érdemes külön vizsgálnunk a Cassiodorus által használt divisio dolenda provincii kifejezést. Mint láthattuk a *divisio* nem vonatkozhat Kelet-, és Nyugat-Illyricum megosztására, hiszen a status quo már 396-ban létrejött Stilicho révén.¹¹ Utóbbi tény miatt leginkább Illyricum (Pannonia néven is ismert) dioecesis megosztásáról lehetett csak szó. A 4. századi határmódosításoknak köszönhetően a hét provinciát magába foglaló dioecesis már hosszabb ideje stabilan fennállt, tartományai nem változtak. Az alábbi táblázat mutatja azon szerzők szerint a dioecesis tartományait (eredetileg 10, majd 7), akik másokkal ellentétben Illyricum praefectura 17 tartományát dioecesisek szerint sorolták fel¹²:

Laterculus Veronensis VI fol. 255, 14–16	Rufius Festus VIII.3.	Notitia Dignitatum Occ. II,28–34
Dioecesis Pannoniarum	Illyricus	Illyricum
Pannonia inferior	Pannoniarum duae	Pannonia secunda
Pannonia superior		Pannonia prima
Valeria	Valeria	
Savensis	Savia	Savia
Nor. rip.	Noricorum duae	Nor. rip.
Nor. med		Nor. med.
Dalmatia	Dalmatia	Dalmatiae
–	Moesia	–
–	Daciae duo	–

2. ábra. Illyricum praefectura 17 tartománya

11 Stein 1925, 351–354.; Venance Grumel: L’Illyricum de la mort de Valentinien Ier (375) à la mort de Stilicon (408). *Revue des Études Byzantines*, 9. (1951) 24–34.; Hoffmann 1969–1970, 208–215.

12 Kovács 2019, 203–204. 6. táblázat.

Utóbbi tartományok közül csak Pannonia egyes tartományai, valamint Dalmatia jöhetnének szóba. Ebből, mint láthattuk Dalmatia, Noricum és Pannonia nyugati tartományai szintén kiesnek, ezért csak Pannonia secunda átadásáról lehetett szó. Fenti adataink alapján *későbbi korokban jól ismert váltás* – amely szerint a Pannonia (különösen Pannonia secunda) feletti joghatóságot Constantinopolis magának vindikálja, míg a dioecesis nyugati tartományai Ravenna alá fognak tartozni (Savia, Noricum mediterraneum és ripensis) – csakis ebben az időszakban alakulhatott ki. Cassiodorus számára a szerződés és Illyricum (azaz Sirmium) elvesztésének felemlégetése (Galla Placidia negatív színben való feltüntetése Amalashuentával szemben) *éppen akkor vált fontossá*¹³, amikor 504-ben Theodorich azért, hogy megerősítse Italiát, visszaszerezte a Kelettel szövetséges gepidáktól Sirmiumot és az egész tartományt (Jord. Get. LVIII.300., Ennod. Paneg. 277–278., Cassiod. Var. VIII.10.).¹⁴ Ahogyan Cassiodorus Chroniconjában világosan megfogalmazta: **Chron. a. 504 Chron. min. II. p. 160.** „[...]Sirmium recepit Italia.”

Sirmium ostroma Constantinopolis DK-Pannonia feletti tartós (és a hun korszakot túlélő) uralmát bizonyítja, hiszen a hunok és Nyugat-Róma hosszabb ideje békében éltek, továbbá hogy a praefectura korábbi székhelyét Sirmiumból is ekkor tették át Thessalonicába (Iust. Nov. 11.1, cf. Nov. 11 Praef., 11.2). A hunok uralmát követő időszakban az itáliai osztrogót királyság uralmának időszakától eltekintve Pannonia secunda, ha névleg is (ld. korábban az osztrogótok, majd a gepidák tényleges uralmát), de végig a keleti birodalomrész irányítása/érdekszférája alatt maradt (Synek. c. XIX (ed. Burckhardt 657,7-9, Not. ep. eccl. Const. 13,848)).¹⁵ A tartomány neve később Sirmiensis lett (nevét ld. Cass. Var. III.23.2, IV.13.1), területileg a legvégén már csak Sirmium és Bassiana környékére szorítkozott. Ugyancsak Sirmium Kelethez tartozásának bizonyítéka a leginkább sirmiumi mártír, Demetrius kultuszának Thessalonicába kerülése,

13 Már így Gračanin 2005, 56.

14 Constantin Diculescu: Die Gepiden. Forschungen zur Geschichte Daziens im frühen Mittelalter und zur Vorgeschichte des rumänischen Volkes. Kabitzsch, Leipzig, 1923, 111.; Wilhelm Ensslin: *Theoderich der Grosse*. F. Bruckmann, München 1959², 133–134.; Wozniak 1981, 366–371.

15 Mirković 2017, 105–106.

amely áttételesen még a szent II (és az az alapján később készült III.) passiójába is átkerült (akárkivel is azonosítható Leontios praefectus praetorio, aki a passio szerint Sirmiumban építette volna fel annak templomát: II.16–17., III.24–25.).¹⁶ 456-ban a gótok is Markianostól kérnek letelepedési engedélyt a hun uralom alól felszabadult pannon tartományokban, nevezetesen az egykori Pannonia I, II és Valeria területén (Jord. Get. L.264., LII.268., 270., 272.).¹⁷ Az, hogy Avitust nem ismerték el Constantinopolisban, nem változtat ezen a helyzeten, mivel a gótok később is Kelet-Rómától várták az évi adomány kifizetését (Jord. Get. LII.270–271.). Avitus feltételezett pannoniai hadjárata aligha valós esemény (Sid. Ap. Carm. VII.589–590), de világosan mutatja Ravenna igényét legalábbis Pannonia délnyugati részére.¹⁸ Feltűnő, hogy Savia területe a gótokkal kötött foedusból kimaradt (Jordanes nem említi a gót pannoniai szállásterületek felsorolásakor). Így jogosan vehető fel, hogy az Italia védelme szempontjából stratégiai nyugat-illyricumi tartományok (Noricum mediterraneum, Savia) Avitus és Marcianus valamiféle egyeztetése értelmében maradtak a Nyugat felügyelete alatt. Savia a Ravenna bukását követő germán királyságok (Odoacer, osztrogótok) időszakában is végig egy comes irányításával (később Dalmatiával összevonva) nyugati ellenőrzés alatt maradt.¹⁹

Egy keleti PPO Orientis-nek (PLRE II. Zoilus 2) címzett rendelet leginkább 444-ben a korábban Brigetióban, Valeriában állomásozó legio I adiutrixet em-

16 Kovács 2019, 71–73. Az Alföldi 1924, 96. Anm. 1-ben felvetett lehetőség, hogy Leontios, mint PPO a praefectura Nov. 11.1-ben említett költözése során vitte volna magával a mártír ereklyéit lehetséges, de bizonyíthatatlan. A Novellae csak Apraemius PPO nevét említi.

17 Alföldi 1926, 101–104.; Ludwig Schmidt: Die Ostgoten in Pannonien. *Ungarische Jahrbücher*, 6. (1927) 459–460.; Wilhelm Ensslin: Die Ostgoten in Pannonien. *Byzantinisch-neugriechische Jahrbücher*, 6. (1927–1928) 146–159.; Andreas Schwarz: Die Goten in Pannonien und auf dem Balkan nach dem Ende des Hunnenreiches bis zum Italienzug Theoderichs des Großen. *Mitteilungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung*, 100. (1992) 50–83.; Gereon Siebigs: Kaiser Leo I. Das oströmische Reich in den ersten drei Jahren seiner Regierung (457–460 n. Chr.). W. de Gruyter, Berlin–New York 2010, 474., 911–914. Exkurs XXV.; Hrvoje Gračanin-Jana Škrkulja: The Ostrogoths in Late Antique Southern Pannonia. *Acta Archaeologica Carpathica*, 49. (2014) 165–205.

18 Kovács, Péter: Emperor Avitus in Pannonia? *Acta ArchHung*, 71. (2020) 661–668.

19 Fitz 1993, 1326., 1403–1406.; Hrvoje Gračanin: Late Antique Dalmatia and Pannonia in Cassiodorus' *Variae*. *Millennium*, 13. (2016) 223–228.

líti (Cod. Iust. XII.36.6).²⁰ Utóbbi, még a Not. Dig. szerint is valeriai (Not. Dig. XXIII.51.) egység Keletre helyezése azonban csak akkor volna lehetséges:

- a. ha Valeria tartományt a Kelet adná át a hunoknak 437 után, ami nyilván téves.
- b. ha a provinciát korábban adta a Nyugat, majd az egység Pannonia secundába került és a Keletnek való átadása után innen vezényelték volna el.
- c. ha az egység egy részét korábban helyezték át. Utóbbira is megvan az esély, hiszen a Not. Dig. csak a *pars superior* praefectusát említi, bár a Not. Dig. Or. hasonló egységet nem ismer, de Primani seniores néven legio palatinává is előléphetett (Or. VI.5=45, iuniores: Occ. VII.155).²¹

Melyik évben került sor tehát Pannonia secunda átadására? Priskos adata alapján bizonyosan 441 előtt, illetve a jelenlegi formájában ismert Not. Dig. összeállítás (és legkésőbbi korrekciói) után. 425-ben Ardabur csapatai útban Italia felé bizonyosan megszállták Sirmiumot. Kérdés, hogy ekkor, vagy csak a házasság létrejöttékor, 437-ben került sor Pannonia II tényleges átcsatolására? Marcellinus Comes (**Chron. min. II. p. 76.**) és Jordanes (**Get. XXXII.166.**) adata szerint 427-ben a *Romani* kiűzték Pannoniából a hunokat:

„Pannoniae, quae per quinqueingenta annos ab Hunnis retinebantur, a Romanis receptae sunt.”

Utóbbi alapján a Romani elméletileg már a Kelet is lehetett (ahogyan ezt már Alföldi megfogalmazta²²) (ez esetben az átadás 424-ben történt). Ugyanakkor Constantius dux sírfelirata (CLE 1335=ILCV 66), aki valamikor az 5. században *Pannoniis gentibus horror erat*, i.e. valószínűleg a hunoknak, inkább azt bizonyítja, hogy Ravenna lépett fel sikeresen a tartomány területét megszáll-

20 Cod. Iust. XII.36.6 (Kr. u. 444) *Ius castrensis peculii tam scriniarios quam exceptores ceterosque, qui in officio tui culminis merendi licentiam habere noscuntur, ac si in legione prima adiutrice nostra militent, inviolatum habere praecipimus. theodos. et valentin. aa. zoilo pp.*

21 A Not. Dig. Primani és Secundani alakulatainak kérdéséhez: E. Ritterling: Legio. In: *PWRE XII.* (J. B. Metzler, Stuttgart, 1924–1925) col. 1400., 1430., 1452., 1466., 1467.; Hoffmann 1970, 87–88.; Rudolf Scharf: *Der Dux Mogontiacensis und die Notitia Dignitatum: eine Studie zur spätantiken Grenzverteidigung.* W. de Gruyter, Berlin-New York, 2005. 227. Anm. 18.

22 Alföldi 1926, 86–88., 94–95.

ló (*foederati*?) hunok ellen.²³ Ebben az esetben az átadásra csak később, 437-ben kerülhetett sor. A két hadjárat között két év telt el, egymással aligha azonosíthatóak. Az természetesen nem zárható ki, hogy a nyugati hadjárat Pannonia más részeit érintette, DK-Pannonia már Constantinopolis felügyelete állt.

A fenti adataink alapján arra a következtetésre kell jussunk, hogy Pannonia secunda (de a dioecesis más tartománya nem) a Galla Placidia-féle házassági szerződés révén 396 után újra a Kelet része lett, amely azonban csak 437 után lépett életbe. A hun birodalom felbomlása után ezt az ellenőrzést nominálisan Pannonia primára és Valeriára is kiterjeszthették. Ravenna (és utódállamai) a Savia feletti uralomról azonban Italia biztonsága miatt sohasem mondhattak le. A Cassiodorus által említett *divisio dolenda provinciis* nem lehetett más, mint Illyricum (Pannonia) dioecesis megosztása.

23 Kovács, Péter: Constantius heros. Notes on the history of Pannonia in the 5th century. *Acta ArchHung.* 71. (2020) 71–88.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Alföldi 1924–1926.** Alföldi, András: *Der Untergang der Römerherrschaft in Pannonien I-II.* W. de Gruyter, Berlin–Leipzig, 1924–1926. <https://doi.org/10.1515/9783111412184>
- Basić–Zeman 2019.** Ivan Basić – Maja Zeman: What can epigraphy tell us about Partitio Imperii in fifth-century Dalmatia? *Journal of Late Antiquity*, 12. (2019) 88–135. <https://doi.org/10.1353/jla.2019.0005>
- Bury 1923.** John Bagnell Bury: *History of the Later Roman Empire from the death of Theodosius I to the death of Justinian I.* Macmillan & Co. Ltd., New York, 1923.
- Demougeot 1979.** Émilienne Demougeot: *La formation de l'Europe et les invasions barbares de l'avènement de Dioclétien au début du VI siècle.* Aubier, Paris, 1979.
- Diculescu 1923.** Constantin Diculescu: *Die Gepiden. Forschungen zur Geschichte Daziens im frühen Mittelalter und zur Vorgeschichte des rumänischen Volkes.* Kabitzsch, Leipzig, 1923.
- Ensslin 1949.** Wilhelm Ensslin: Des Symmachus Historia Romana als Quelle für Jordanes. *Sitzungsberichte der Bayerischen Akademie der Wissenschaften, Philosophisch-historische Klasse*, 3. (1948) München, 1949, 71–72.
- Ensslin 1927–1928.** Wilhelm Ensslin: Die Ostgoten in Pannonien. *Byzantinisch-neugriechische Jahrbücher*, 6. (1927–1928) 146–159.
- Ensslin 1959.** Wilhelm Ensslin: *Theoderich der Grosse.* F. Bruckmann, München, 1959.²
- Ensslin 1948.** Wilhelm Ensslin: Valentinianus 4. In: *PWRE VIIA.* Metzler, Stuttgart, 1948. col. 2232–2259.
- Fitz 1993.** Fitz Jenő: *Die Verwaltung Pannoniens in der Römerzeit I–IV.* Encyclopaedia, Budapest, 1993–1995.
- Gračanin 2016.** Hrvoje Gračanin: Late Antique Dalmatia and Pannonia in Cassiodorus' *Variae.* *Millennium*, 13. (2016) 223–228. <https://doi.org/10.1515/mill-2016-0011>
- Gračanin 2006.** Hrvoje Gračanin: The Huns and South Pannonia. *Byzantinoslavica*, 64. (2006) 29–76.

- Gračanin 2014.** Hrvoje Gračanin-Jana Škrgulja: The Ostrogoths in Late Antique Southern Pannonia. *Acta Archaeologica Carpathica*, 49. (2014) 165–205.
- Hoffmann 1969–1970.** Dieter Hoffmann: *Das spätrömische Bewegungsheer und die Notitia Dignitatum. Epigraphische Studien 7.* Rheinland-Verlag, Düsseldorf, 1969–1970.
- Güldenpenning 1885.** Albert Güldenpenning: *Geschichte des Oströmischen Reiches unter den Kaisern Arcadius und Theodosius II.* Niemeyer, Halle, 1885.
- Kovács 2020a.** Kovács, Péter: Constantius heros. Notes on the history of Pannonia in the 5th century. *Acta ArchHung*, 71. (2020) 71–88.
- Kovács 2020b.** Kovács, Péter: Emperor Avitus in Pannonia? *Acta ArchHung*, 71. (2020) 661–668.
- Kovács 2019.** Kovács Péter: *Pannonia története a későrómai korban (Kr. u. 284–395).* Pytheas, Budapest, 2019.
- Lot 1936.** Ferdinand Lot: La «Notitia dignitatum utriusque imperii»: ses tares, sa date de composition, sa valeur. *RÉA*, 38. (1936) 287–338. <https://doi.org/10.3406/rea.1936.2892>
- Lotter 2003.** Friedrich Lotter: *Völkerverschiebungen im Ostalpen–Mitteldonau–Raum zwischen Antike und Mittelalter (365–600).* W. de Gruyter, Berlin – New York, 2003. <https://doi.org/10.1515/9783110898668>
- MacGeorge 2002.** Penny MacGeorge: *Late Roman Warlords.* Oxford University Press, Oxford, 2002. <https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780199252442.001.0001>
- McEvoy 2014.** Meaghan A. McEvoy: *Child Emperor Rule in the Late Roman West, AD 367–455.* Oxford University Press, Oxford, 2014. <https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780199664818.001.0001>
- Maenchen-Helfen 1973.** Otto J. Maenchen-Helfen: *The world of the Huns. Studies in their histories and culture.* University of California Press, Berkeley–Los Angeles–London 1973=Die Welt der Hunnen: Eine Analyse ihrer historischen Dimension. Böhlau, Wien–Köln, 1978. <https://doi.org/10.1525/9780520310773>
- Mathisen 1981.** Ralph W. Mathisen: Avitus, Italy and the East. *Byzantion*, 51. (1981) 232–247.
- Mirković 2017.** Miroslava Mirković: *Sirmium. Its history from the first century*

- AD to 582 AD*. Historical Archive „Srem”, Novi Sad, 2017.
- Mócsy 1962.** Mócsy, András: Pannonia. In: *PWRE IX. Supplementum*. Metzler, Stuttgart, 1962. col. 515–776.
- Mócsy 1974.** Mócsy, András: *Pannonia and Upper Moesia. A history of the middle Danube provinces of the Roman Empire*. Routledge, London–Boston, 1974.
- Nagl 1908.** Assunta Nagl: *Galla Placidia*. Schöningh, Paderborn, 1908.
- Oost 1968.** Stewart Irwin Oost: *Galla Placidia Augusta: A biographical essay*. University of Chicago Press, Chicago, 1969.
- Régészeti kézikönyv.** Mócsy András – Fitz Jenő (Szerk.): *Pannonia régészeti kézikönyve*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1990.
- Ritterling 1924–1925.** E. Ritterling: Legio. In: *PWRE XII*. (J. B. Metzler, Stuttgart, 1924–1925)
- Salisbury 2015.** Joyce E. Salisbury: *Rome’s Christian Empress. Galla Placidia rules at the twilight of the empire*. Johns Hopkins University Press, Baltimore, 2015.
- Scharf 2005.** Rudolf Scharf: *Der Dux Mogontiacensis und die Notitia Dignitatum: eine Studie zur spätantiken Grenzverteidigung*. W. de Gruyter, Berlin-New York, 2005. <https://doi.org/10.1515/9783110193978>
- Schmidt 1927.** Ludwig Schmidt: Die Ostgoten in Pannonien. *Ungarische Jahrbücher*, 6. (1927) 459–460.
- Schmidt 1941.** Ludwig Schmidt: *Geschichte der deutschen Stämme bis zum Ausgang der Völkerwanderung I. Die Ostgermanen*. C. H. Beck, München, 1941.
- Seeck 1921.** Otto Seeck: *Geschichte des Untergangs der antiken Welt I–VI*. J. B. Metzlersche Verlagsbuchhandlung, Berlin, 1921.⁴
- Siebig 2010.** Gereon Siebig: *Kaiser Leo I. Das oströmische Reich in den ersten drei Jahren seiner Regierung (457–460 n. Chr.)*. W. de Gruyter, Berlin–New York 2010. <https://doi.org/10.1515/9783110225853>
- Sirago 1961.** Vito Antonio Sirago: *Galla Placidia e la trasformazione politica dell’Occidente*. Université de Louvain, Louvain, 1961.
- Sirago 1996.** Vito Antonio Sirago: *Galla Placidia, la nobilissima*. Jaca Book, Milano, 1996.
- Stein 1914.** Ernst Stein: Der Verzicht der Galla Placidia auf die Präфекtur Illyri-

- cum. *Wiener Studien*, 36. (1914) 344-347.
- Stein 1925.** Ernst Stein: Untersuchungen zur spätromischen Verwaltungsgeschichte. *Rheinisches Museum*, 74. (1925) 347–394 = *Opera minora selecta*. A. M. Hakkert, Amsterdam, 1968. 71–127.
- Stein 1959.** Ernst Stein: *Histoire du Bas-Empire I*. Desclée de Brouwer, Paris, 1959.
- Stickler 2002.** Timo Stickler: *Aetius. Gestaltungsspielräume eines Heermeisters im ausgehenden Weströmischen Reich*. C. H. Beck, München, 2002.
- Swarz 1992.** Andreas Schwarz: Die Goten in Pannonien und auf dem Balkan nach dem Ende des Hunnenreiches bis zum Italienzug Theoderichs des Großen. *Mitteilungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung*, 100. (1992) 50–83. <https://doi.org/10.7767/miog.1992.100.jg.50>
- Várady 1969.** Várady, László: *Das letzte Jahrhundert Pannoniens 376–476*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1969.
- Wilkes 1969.** John J. Wilkes: *Dalmatia*. Routledge, London, 1969.
- Wozniak 1981.** Frank E. Wozniak: East Rome, Ravenna and Western Illyricum: 454-536 A.D. *Historia*, 30. (1981) 351-382.
- Zecchini 1983.** Giuseppe Zecchini: *Aezio, l'ultima difesa dell Occidente romano*. L'Erma di Bretschneider, Roma, 1983.
- Zeiller 1918.** Jacques Zeiller: *Les origines chrétiennes dans les provinces Danubiennes de l'Empire Romain*. E. de Boccard, Paris, 1918.

APPENDIX TO VÁBBI FORRÁSOK

Kr. u. 425 pannonia eseményei

Philost. XII.13=Olymp. Frag. 43 Οί δὴ καὶ συνεπαγόμενοι Πλακιδίαν τε καὶ Οὐαλεντιανὸν καὶ τοὺς τε Παίονας καὶ τοὺς Ἰλλυριοὺς διελάσαντες, τὰς Σάλωνας, πόλιν τῆς Δαλματίας, ἀναירוῦσι κατὰ κράτος. Cf. Sókr. VII.23.1.

Kelet-Róma Pannonia feletti felügyeletének forrásai

Jord. Get. L.264 ... maluerunt a Romano regno terras petere quam cum discrimine suo invadere alienas, accipientesque Pannoniam ...

LII.270 *Post tempus ergo non multum rex Valamir eiusque germani Thiudemir et Vidimir, consueta dum tardarent dona a principe Marciano, quae ad instar strenuae acciperent et pacis foedera custodirent, missa legatione ad imperatorem ...*

Nov. 11 Praef. *... ut Primae Iustinianae patriae nostrae, pro tempore sacrosanctus antistes non solum metropolitanus, sed etiam archiepiscopus fiat, et certae provinciae sub eius sint auctoritate, id est ... et **pars secundae Pannoniae, quae in Bacensi est civitate.** ... 2 Cum igitur in praesenti deo auctore ita nostra respublica aucta est, ut utraque ripa Danubii iam nostris civitatibus frequentaretur, et tam Viminacium quam Recidiva et Litterata, quae trans Danubium sunt, nostrae iterum ditioni subactae sint, necessarium duximus ipsam gloriosissimam praefecturam, quae in Pannonia fuerat constituta, iuxta Pannoniam in nostra felicissima patria collocare, cum nihil quidem magni distat a Dacia mediterranea secunda Pannonia, multis autem spatiis separatur prima Macedonia a Pannonia secunda.*

Cf. Nov. 131.3.

Nov. 11.1 *Cum enim in antiquis temporibus Sirmii praefectura fuerat constituta, ibique omne fuerat Illyrici fastigium tam in civilibus quam in episcopalibus causis, postea autem **Attilanis temporibus eiusdem locis devastatis** Apraemius praefectus praetorio de Sirmitana civitate in Thessalonicam profugus venerat, tunc ipsam praefecturam et sacerdotalis honor secutus est, et Thessalonicensis episcopus non sua auctoritate, sed sub umbra praefecturae meruit aliquam praerogativam.*

Hierocles Syncedemus c. XIX. (ed. Burckhardt 657,7-9 ἰθ' Ἐπαρχία Παννονία, ὑπὸ ἡγεμόνα, πόλεις β' Σέρμιον Βασιανά.

Not. ep. eccl. Const. 13,848 ἰε' ὁ Σιρμίου.

